

TÜRKİYE TRAKYA’SINDA NÜFUS VE İSKÂN POLİTİKALARI (1830-1914)

Kaya Göktepe¹

ÖZET

Günümüzde Türkiye Trakya’sı olarak ifade edilen Doğu Trakya bölgesi, Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış iki merkez olan Edirne ve İstanbul arasındaki toprakları kapsar. Doğu Trakya, Osmanlı döneminde İstanbul ile Rumeli arasındaki ulaşımın sağlandığı ve İstanbul’un ihtiyacı olan tüketim maddelerinden bir kısmının karşılandığı bölge olarak daima stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu çalışma, Türkiye Trakya’sında 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar yaşanan nüfus hareketlerini ve takip edilen iskân politikalarını tahlil etmeye yöneliktir. Araştırmayla Osmanlı Devleti’nin nüfus ve yerleşim politikalarındaki bakış açısını anlayabilmek, Türkiye Trakya’sının demografik özelliklerinin ortaya çıkarılarak günümüz Trakya’sına ait sosyal dinamiklerin algılanmasına katkı sunabilmek hedeflenmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Trakya, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Gelibolu, Nüfus, Göç, İskân.*

POPULATION AND SETTLEMENT POLICYS AT TURKISH THRACE (1830-1914)

ABSTRACT

East Trakya (Tracian) region that is called as Turkish Thrace in the present days covers the area between Edirne and İstanbul those had been the two capitals of the Ottoman Empire. East Tracian region is strategically important for the Ottomans in providing the transportation between İstanbul and Rumelian, and for supplying some of consumables for İstanbul. This study tries to analyze population movements and settlement policy on Turkish Thrace in 19th century and in the first period of 20th century. The aims of this study are to understand the viewpoint of the Ottoman Empire about population and settlement policies, and to comprehend the social dynamics of today’s Tracian by searching out demographical features of Turkish Thrace.

***Key words:** Thrace, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Gelibolu, Population, Migration, Settlement.*

¹ Dr. Sosyolog, Adalet Bakanlığı, Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, kaya.goktepe@adalet.gov.tr

GİRİŞ

Nüfus ve iskân meselesi Osmanlı Devleti'nde daima önemli bir sosyal politika olarak kabul edilerek devlet politikası çerçevesinde nüfus-iskân işleri belirli bir plan dâhilinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda önce devlet tarafından genel bir sistem ortaya konulmuş, nüfus ve iskân politikaları da sistemin bir parçası olarak konumlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde nüfus ve iskân politikaları Klasik Dönem'den itibaren mevcut sistemin devamını öngörmektedir. Buna göre devletin kontrolü dışında gerçekleşen nüfus hareketleri gerek ekonomik gerekse sosyal yapıda olumsuz tesirler meydana getirebileceğinden, nüfus ve iskân meselesi çeşitli şekillerde kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Yüzyıllarca önemli bir aksaklık yaşanmadan devam eden nüfus ve iskân politikaları, 19. yüzyıla birlikte devletin Avrupa'daki toprak kayıpları sonucu köklü değişikliklere sahne olmuştur. Kırım Savaşı sonrasında nüfus ve iskân politikası, can güvenliği olmayan Müslüman halkın güvenli ve tarım yapılabilir boş arazilere sahip bölgelere yerleştirilmesi şeklinde cereyan etmiştir. Bu göçler doğal olarak Anadolu ve Rumeli'nin bazı bölgelerinde sosyal hareketlilikleri de beraberinde getirmiş, göç alan bölgelerin demografik yapılarında belirgin bir değişime neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zorunlu göçler yoluyla gelen kitlelerin bir plan dâhilinde yerleştirildiği önemli bölgeler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Türkiye'nin bugünkü Trakya topraklarını içine alan Doğu Trakya bölgesidir. Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış Edirne ve İstanbul gibi iki merkez arasında kalan bu stratejik bölge, zorunlu göçler ortaya çıkınca bölgenin yol güvenliğini sağlamak, tarıma açılmamış elverişli toprakların kullanıma açılması suretiyle tarımsal organizasyonun aksamadan devam etmesine katkıda bulunmak gibi ekonomik ve sosyal amaçlara uygun coğrafi bir alan olarak dikkati çekmiştir.

2. İdari Yapı

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar varlığını sürdürmesinde, idari yapılanmasının önemli katkısı vardır. İdari teşkilatlanma, kendi içerisinde çeşitli alt birimlerle belli bir düzen içerisinde işleyerek devlette sürekliliğin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu yapı, merkez ve taşra teşkilatı şeklinde oluşturularak devlet ile reaya arasında sağlıklı işleyen bir mekanizma hâline gelmiştir. Genel itibarıyla tüm tebaayı içine alan bu yapılanmada, merkezî unsurların belirleyiciliği önemli olmakla birlikte yerelden gelen talepler de dikkate alınmıştır.

Osmanlı merkez teşkilatına bağlı taşra yapılanması eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köyden meydana gelmektedir. Eyaletlerin yönetiminden beylerbeyi, sancakların yönetiminde sancakbeyi sorumluydu. Osmanlı Devleti'nde kaza yönetimi ise eyalet ve sancak yapılanmasında görülen yapıdan kısmen farklı olarak kadının yönetiminde adli birim olarak şekillenmişti.

Osmanlı Kuruluş Dönemi'nden itibaren var olan idari yapılanma kendisini en çok Rumeli bölgesinde hissettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında kalan kısmı Rumeli eyaleti olarak kabul edilmiş ve toprakların genişlemesine paralel olarak Rumeli eyaleti içerisinde çeşitli eyaletler ve sancaklar oluşturulmuştur. Böylece bugünkü

Türkiye'nin Trakya toprakları da Osmanlı Klasik Dönemi'nde farklı sancaklara bağlı kalmıştır. Nitekim belgelerde Klasik Dönem'den itibaren idari teşkilatlanma bakımından Tekirdağ (Tekfurdağı) kazası ve Hayrabolu nahiyesi Rumeli eyaletinin Çirmen sancağına; Gelibolu, Malkara, Keşan kazaları Gelibolu sancağına; Çorlu, Saray ve Ereğli ise Vize sancağına bağlı kalmıştır.¹

İstanbul Boğazı'nın batı yakasındaki arazilerden başlayıp Doğu Trakya topraklarının büyük bir kısmını içine alarak Edirne'ye kadar ulaşan yerler, Osmanlı Dönemi'nde Vize sancağını meydana getirmektedir. Bu durum Vize'nin önemini ortaya koymaktadır.² Vize sancağına bağlı kazalar içerisinde özellikle Çorlu'nun kaza niteliği devamlılık arz etmiştir. Nitekim Çorlu kazası, bölgesindeki has ve zeamet gelirleri ile elde edilen zahire miktarı ve gayrimüslim tebaadan elde edilen cizye varidatı dikkate alınarak Tanzimat öncesinde voyvodalık sistemi ile idare edilmiştir.³ Saray ve Ereğli kazaları ise 19. yüzyılın ikinci yarısında nahiyeye dönüştürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresinde en geniş idari birim olan eyalet sisteminin Tanzimat'ın ilk yıllarında varlığını koruduğu, vilayet yapılanmasına geçilmeden önce 1850'li yılların başında Osmanlı Devleti'nin 36 eyalete bölündüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eyaletlerin her birinin siyasi ve idari konumu farklılık gösteriyordu. Eyaletler 440 liva ya da sancağa ve onlar da kaza ve nahiyelere bölünmüştü.⁴ Osmanlı Devleti'nde 1860'lı yılların ortalarına kadar eyalet yapılanması devam etmiş, bundan sonra eyalet teşkilatından vilayet teşkilatına geçilmiştir. Tanzimat Dönemi sonrası yaşanan dönüşüm belli ölçülerde kendisini idari yapıda da göstermiştir.

Osmanlı idari sisteminde vilayet yapılanmasına geçilmeden önceki süreçte bugünkü Trakya toprakları Edirne eyaleti içerisinde değerlendirilmekteydi. Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle beraber Edirne vilayetinin Merkez (Paşa), Gelibolu, Tekirdağ (Tekfurdağı), Filibe ve İslimiye olmak üzere toplam beş sancağı bulunmaktadır. 1880'de Edirne Merkez (Paşa) Sancağı, Tekirdağ (Tekfurdağı), Gelibolu, Kırklareli (Kırkkilise), Dimetoka ve Gümülcine'den oluşan Edirne vilayetinin sancak sayısı altıya çıkmıştı. 1885 yılında da bu idari yapının devam ettiği görülmektedir. Bundan sonraki yıllarda ise Edirne Merkez (Paşa), Tekirdağ, Gelibolu, Kırklareli sancakları da 20. yüzyılın başlarından Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Edirne vilayetine bağlı olarak varlıklarını devam ettirdiler.⁵ Sancaklara bağlı birer idari birim olan kazalar ise bazı dönemlerde bir sancaktan diğerine bağlanırken bazen nahiyeden kazaya bazen de kazadan sancak statüsüne geçmiştir. Bu idari değişikliklerde şüphesiz nüfusun önemli etkisi olmuştur.

¹ BOA, *HAT*, No: 1066/43710/A, 29/Z/1244; BOA, *Cevdet Tımar*, No: 2/65, 23/M /1231; BOA, *Cevdet Zabtiye (C. ZB.)*, No: 69/3447, 29/L/1228; BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS.)*, No: 39/1777, 09/C /1226; BOA, *HAT*, No: 1077/43952, 27/Z/1246.

² Mehtap Özdeğer, "Vize Kazası Vakıfları –XVI. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. XXII, S. 1, 2007, s. 169.

³ BOA, *Cevdet Maliye (C. ML.)*, No:386/15803, 09/R/1235; BOA, *C. ML*, No: 201/8320, 12/N/1249.

⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, Bahar Tırnakçı (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, ss. 39-40.

⁵ Salname-i Vilayet-i Edirne 1301, ss. 112-114.

3. Nüfus

Osmanlı Devleti'nin ortaya koymuş olduğu sistem gereği nüfus, devlet için daima önemli bir veri kaynağı olmuştur. Mevcut nüfusun bilinmesi, uygulanacak politikaların sağlıklı şekilde işlemesine ve sistemin devamına katkı sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı'da nüfus sayımları daha çok askerî ve iktisadi amaçlı olmuş; sayımlar sayesinde devletin mevcut askerî, iktisadi ve sosyal unsurları kontrol etme imkânı ortaya çıkmıştır.

Nüfusun iktisadi ve diğer gayelerle belirli bir şekilde kontrol altında tutulabilmesi için doğru olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Osmanlı Klasik Dönemi'nde bu tespitler toprak yazımı şeklinde olmuş, buradan nüfusla ilgili ayrıntılı verilere ulaşılamasa da nüfus hakkında bazı bilgiler edinilebilmiştir.

Osmanlı'da toprak yazımını gösteren defterlerden özellikle 16. yüzyılda pek çok tahrir örneği olduğunu ve devletin buna oldukça önem verdiğini öğreniyoruz. Buna karşın 17. yüzyılda bazı yerlere ait birkaç sayım dışında fazla bir ayrıntıya rastlanmamış, 18. yüzyılda da herhangi bir nüfus sayımı olduğu ilişkin veri bulunamamıştır.⁶

Osmanlı'da esaslı şekilde nüfus sayımları ancak 19. yüzyılda yapılmaya başlanmıştır. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Rusya ile savaşın sona ermesinden sonra 1831 tarihinde kapsamlı ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Sayımın ana gayesinin verginin kayda alınması olduğu belirtilmesine karşın gayri resmi olarak askerî gaye de güdülmekteydi. Bu kapsamda sadece erkek nüfus sayılmıştır.⁷

1831 tarihli genel ilk nüfus sayımından sonra ikincisi 1844 tarihinde yapılmıştır. Askerî maksatla yapılan 1844 sayımı halkın mukavemetiyle karşılaştığından başarı ile yürütülemedi, neticelerinin bütün olarak yayımlanmasında sarfinazar edilmiştir.⁸

Nüfusun yerel olarak görünümünü yansıtan, konumuz açısından önemli sayılabilecek veriler ancak 1890 sonrasına ait Edirne Vilayet Salnameleri'nde görülmekteydi. Daha önceki süreçte 1877-1883 arası istisna tutulursa 1870 yılından itibaren düzenli olarak her yıl yayınlanan salnamelerde Türkiye Trakya'sında olup Edirne vilayetine bağlı Gelibolu, Paşa (Edirne Merkez) ve Tekirdağ sancaklarının demografik özelliklerine yönelik bilgiler bulunmamaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda derlenmiş en eksiksiz ve güvenilir rakamlara ancak 1881/1882-1893 arasındaki sayımda rastlanmaktadır. Bu sayım daha öncekilerin aksine bölgelerin nüfusuyla ilgili kesin ve ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Nitekim sayımda Edirne vilayetine bağlı yerlerin nüfus durumu hakkında ayrıntılı verilere ulaşılabilmektedir.

3.1. Nüfusun Miktarı ve Dinî Gruplar İtibarıyla Dağılımı

Osmanlı Devleti'nin nüfus ve iskân politikası genel hatları ile bir süreklilik arz eder. Bununla birlikte iskân politikasının zaman içinde siyasi, ekonomik ve sosyal göstergelere göre üç ayrı dönemi olmuştur. Birincisi devletin büyüdüğü, sistemin yeni fetholunan

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, ss. 6-7.

⁷ Karal, ss. 9,11.

⁸ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 50.

yerlere de aktarıldığı dönemdir. İkincisi sistemin kendi iç işleyişinin öne çıktığı dönemdir. Üçüncüsü de siyasal coğrafyanın küçüldüğü, dışarıdan içeriye göçlerin yaşandığı dönemdir. Nüfus politikası ise özellikle nüfusun dinî karakteri açısından iki döneme ayrılabilir. 19. yüzyılın sonları nüfus politikasında bu yöndeki bir değişim dönemidir. Nüfus politikasındaki bu dönem iskân politikasındaki döneme uygun olarak “Dışarıdan göçler dönemi” içinde ele alınmasına imkân vermektedir.⁹

Dışarıdan göçler döneminden önce 19. yüzyılın ilk yarısına değin belirgin bir nüfus hareketine rastlanmamaktadır. Dönemin demografik özellikleri hakkında kanaat oluşturması açısından örneklemek gerekirse Osmanlı nüfus sayımları içerisinde 1831 sayımı, Osmanlı nüfusunun kesin sonuçlarını yansıtmaz. Ancak Osmanlı tebaasının üçte ikisini Müslüman, % 1’den azını Yahudi, gerisini de Hıristiyan olarak kaydeder. Muhtemelen 1840’larda Osmanlıların yaptığı bir sayıma dayanarak 1850’lerde yapılan ve daha emin olan gözlemcilere göre Müslüman nüfus % 60’tı.¹⁰

19. yüzyılda meydana gelen siyasi, sosyal ve diğer bazı hadiseler Osmanlı Devleti sınırlarında nüfus hareketliliklerine de neden olmuştu. Toprak kayıpları Müslümanların toplam nüfustaki oranını artırmıştır. Eyaletler devlet sınırlarından ayrıldıkça oralarda yaşayan Müslüman halk ikâmet ettikleri yerleri terk etmeye mecbur bırakıldı. Böylelikle çeşitli vilayetlerde dinî grup dağılımı da çeşitli şekillerde değişikliğe uğradı.¹¹

19. yüzyıl öncesinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki kentlerin nüfus miktarlarına ilişkin kesin sonuçlar olmamakla birlikte nüfusun kısmen durağan bir hâlde olduğu ve bu durumun 19. yüzyılın başlarında da geçerli olduğu bilinmektedir. 1850’li yıllardan sonra artan toprak kayıpları neticesinde kaybedilen topraklarda yaşanan göçle birlikte 1860’lı yıllarda birçok kentin nüfus görünümü değişmeye başlar. Bu doğrultuda bazı kentlerin nüfusları göç ve sosyal hareketlilikle artarken bazıları durağanlaşır.

19. yüzyıl içerisinde nüfus artışına bağlı olarak gelişme içerisinde olan Trakya’daki kentler arasında liman merkezli gelişimiyle Tekirdağ ön plana çıkmaktadır. 1830’lu yıllarda ortalama olarak 11 bin civarındaki (erkek) merkez nüfusu ile bir kaza statüsünde olan kent, hem kaybedilen topraklarda yaşanan göçle hem de liman yerleşiminin özelliklerine bağlı olarak yabancılar tarafından yapılan ticari faaliyetlerle nüfus bakımından gelişim sürecine girmişti. 1912 yılına gelindiğinde ise kent nüfusunun 1890’lı yıllara göre bir miktar azalmasında özellikle gayrimüslim Rum nüfusunun Tekirdağ’dan göç etmesinin payının olduğu görülmekteydi. Bu da batıda yer alan liman merkezli gelişim içerisinde olan Osmanlı kentlerinin tipik bir özelliğiydi.¹² Yine sahil merkezli bir yerleşim yeri olan Gelibolu’nun nüfusu ise süreç içerisinde Tekirdağ’ın gerisinde kalmıştı. Diğer taraftan tarihî kent olan Edirne Merkez (Paşa) sancağı ile Doğu Trakya’nın orta ve kuzey kısımlarını içine alan Vize ve Kırklareli civarları ise 19. yüzyılın ilk yarısında arşiv kaynaklarından edinilen bilgilere göre durağan hâlini devam ettirmekteydi.

⁹ Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Divan*, 1999/1, S. 6, İstanbul: 1999, s. 71.

¹⁰ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: Eren Yayınları, 2004, s. 906.

¹¹ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ss. 906-907.

¹² Kaya Göktepe, *Tekirdağ Sancağı’nda Tarımsal Yapı 1840-1914*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss. 73-74.

1831 tarihli nüfus sayımı, Anadolu ve Rumeli’de bulunan erkek nüfusun sayımı esasına dayanmakla birlikte hem Rumeli hem de Anadolu nüfusuna ilişkin ilk veri niteliği taşıması yönüyle önemlidir. Bu sayım, Türkiye’nin Trakya topraklarını içine alan bölgesindeki erkek nüfusu ve nüfusun etnik dağılımı hakkında kanaat oluşturmaktadır. Demografik göstergelere göre erkek nüfusun kadın nüfusa oranı birbirine yakın olduğundan sayımda toplam nüfusun, sayılan erkek nüfusun iki katı olabileceği varsayılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye Trakya’ında Bazı Kazaların Nüfusu ve Kaza Nüfuslarının Etnik Dağılımı (1831)

Kazalar ve Yerler	Müslüman	Reaya*	Kıpti	Diğer	Toplam
Nefsi Edirne (Merkez)	10.174	10.042	750	-	20.966
Tekirdağı (Tekirdağ)	3.773	7.727	57	-	11.557
İnecik	812	836	24	-	1.672
Malkara	1.511	4.010	64	-	5.585
Gelibolu	4.179	6.613	-	-	10.792
Şarköy	962	7.752	-	-	8.714
Bergos (Lüleburgaz)	1.860	3.154	32	51	5.097
Çorlu	971	1.938	45	73	3.027
Ereğli	177	554	24	-	755
Hayrabolu	2.203	1.051	-	-	3.254
Cisri Ergene (Uzunköprü)	1.929	8.886	-	-	10.815
Keşan	850	4.557	72	-	5.479
İnöz (Enez)	274	2.327	62	-	2.663
Rumeli Toplam	513.448	811.546	29.532	15.240	1.369.766
Anadolu Toplam	1.988.027	366.625	7.143	22.081	2.393.876
Genel Toplam	2.501.425	1.178.171	36.675	37.321	3.753.642

Kaynak: Karal, ss. 195-225.

* Reaya kavramı 19. yüzyılda genel olarak Hıristiyanlar için kullanılmaktaydı.

Tablo 1’e göre 1831 yılında Anadolu ve Rumeli’de sayımı yapılan toplam erkek nüfusu 3.753.642’dir. Anadolu ve Rumeli toplamına göre erkek nüfus içerisinde Müslümanların oranı % 66,3 iken gayrimüslimlerin oranı % 32,4’dür. Ayrıca nüfus sayımı esnasında Müslümanlar ile gayrimüslimlerden farklı bir kategoriye tabi tutulan Kıptilerin genel oranı ise % 0,98’dir.

Tablodaki nüfusa ilişkin veriler göz önüne alındığında her ne kadar Edirne merkeze oldukça yakın nahiye ve merkezlerdeki nüfus belirtilmemiş ise de Trakya bölgesinde Osmanlı’ya ait köklü bir tarihsel mirasa sahip olan Edirne Merkez (Nefsi Edirne) kazasının, bölgenin en önemli yerleşim merkezi olma özelliğini sürdürdüğü dikkati çekmektedir. Buradaki nüfusun dinî dağılımı ile bölgedeki diğer büyük kazaların nüfusunun dinî dağılımı mukayese edildiğinde diğer büyük kazaların aksine Müslümanların oransal olarak gayrimüslimlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun temelinde kentin Osmanlı’ya başkentlik yapması ve stratejik konumundan dolayı devletin Klasik Dönem’den itibaren yerleşim ve iskân işini buradan bizzat yönetmesinin payı olduğu anlaşılmaktadır.

Balkanlardan gelen ürünlerin Edirne üzerinden deniz yoluyla başkente taşınmasında önemli sayılabilecek lojistik merkez olma hüviyetiyle bir kaza merkezi olan Tekirdağ’ın nüfus yapılanması da 1831 sayımına göre Rumeli’nin genel durumu ile uyum sağlamaktadır. Sayıma göre Tekirdağ kazasında toplam nüfus içerisinde Müslümanların

oranı % 32,6 iken gayrimüslimlerin oranı % 66,9'dur. Bunun yanı sıra Kıptilerin de % 0,49 ile Rumeli ortalamasının oldukça altında seyrettiği görülmektedir.

Trakya bölgesindeki bazı yerlerin Tablo 1'de belirtilen nüfus sayıları dikkate alınırca özellikle Trakya'nın Marmara Denizi'ne yakın yerleşim bölgelerinde Tekirdağ dışında ikinci bir merkez olarak Gelibolu dikkati çekmektedir. İki merkezin birbirlerine yakınlıklarının yanı sıra demografik yönden de ortak özellikler barındırdıkları görülmektedir. Nitekim bu iki kaza Tanzimat'tan sonraki süreç içerisinde Edirne vilayetine bağlı birer sancak merkezi olmuşlardır.

Trakya bölgesine ait yerleşim merkezlerinin genel anlamıyla benzer demografik özellikleri bulunmasına rağmen bazı yerleşim birimlerinin Trakya'nın genel durumundan farklılık arz ettiği göze çarpmaktadır. Bunlar içerisinde en fazla dikkati çeken yer Hayrabolu'dur. 1831 sayımına göre Hayrabolu'nun nüfusu ve etnik dağılımı ele alındığında Müslümanların % 67,8 gayrimüslimlerinse % 32,2 bir orana sahip olduğu görülecektir. Bu oran gerek Trakya gerekse Rumeli geneline uymasa da Osmanlı topraklarının geneli ile karşılaştırıldığında Osmanlı genel durumu ile önemli ölçüde benzerlik göstermektedir.

Hayrabolu kazası, nüfus yapısı yönüyle Trakya bölgesinde Müslüman nüfusunun yoğun olduğu ender yerlerden birisidir. Gerek tarıma açılmamış elverişli topraklara sahip olması gerekse nüfusun Müslüman ağırlıklı yapısından anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti tarafından Rumeli tarafında göçmenlerin iskân edildiği yerlerden birisiydi. Nitekim Hayrabolu'da büyük muhacir akını öncesinde de devlet tarafından çeşitli grupların iskân edildiği durumlara rastlanılmaktaydı.¹³

Hayrabolu dışında tabloda belirtilen yerlerin nüfus yapısında Trakya ve Rumeli geneli ile benzerlikler dikkati çekmektedir. Bunlara örnek olarak Çorlu verilebilir. 1831 sayımına göre Çorlu'nun nüfusu içerisinde Müslümanların oranı % 31,8 iken gayrimüslimlerin % 64 (Tekirdağ'da Müslüman ve gayrimüslim oranı % 32,6 ile % 66,9) olarak gerçekleşmişti.

Çorlu üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışmaya göre 1844 tarihinde Çorlu kazası 1302 haneye sahip olup oransal açıdan hanelerin % 31,26'sı Müslüman, % 68'i ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır.¹⁴ 1831 nüfus sayımı verileri ile karşılaştırıldığında yaklaşık on üç yıllık süreçte Çorlu nüfusunun dinî dağılımının hemen hemen aynı kaldığı anlaşılmaktadır.

Tanzimat yıllarında nüfus yapısı hakkında fikir edinmemize yardımcı olması bakımından bir veya birkaç yılı kapsayan süreler dâhilinde taşrada tutulup merkeze gönderilen "Nüfus Yoklama Defterleri" diğer bir veri olarak zikredilebilir. Bölgeye örnek teşkil etmesi açısından Tekirdağ ve kazalarına ilişkin bazı nüfus yoklama defterlerine rastlanmaktadır. Bu defterlerde belirtilen yıllar arasında doğum, ölüm, vergi artışı yapılanların sayıları ile vergi indirimine tabi tutulanların sayıları belirtilmekte olup

¹³ BOA, *HAT*, 692/33422/D, 07/S/1249.

¹⁴ Kaya Bayraktar, "1844 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Çorlu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 171, Kasım-Aralık 2007, ss. 175-176.

defterlerden elde edilen bilgilere göre 1850'lilerde belirgin bir nüfus hareketinin henüz başlamadığı gözlenmektedir.

19. yüzyılın ortalarında nüfus sayısına ilişkin veri eksiklikleri yaşanmaktadır. Nitekim yayımlanmayan 1844 sayımlarından sonraki ilk nüfus sayımı 1868 tarihinde Tuna Vilayetinde yapılmıştı. Devam eden süreçte ise 1877/1878 yılına ait sayım verilerine ulaşılmaktadır. Bu sayım muhtemelen 1844 sayımı sonuçlarına göre doğanların ve ölenlerin (savaş kayıplarını da içeren) sayısının hesaplanmasından sonra yapılan nüfus tahminlerine dayanmaktadır. Sayım bölgeleri çoğunlukla yeni yapılanmaya göre oluşturulan vilayetlerdir.¹⁵

Tablo 2. Edirne Vilayetine Bağlı Sancakların Nüfus Miktarları (1877-1878)

Sayım Bölgesi	Sancak	Nüfus Sayısı	Nüfusun Vilayet İçindeki Oranı	Nüfusun Osmanlı Genelindeki Oranı
Edirne	Edirne Merkez Sancak	190.585	29,2	1,46
	Tekirdağ	49.751	7,62	0,38
	Gelibolu	58.361	8,9	0,45
	Filibe	266.088	40,8	2,03
	İslimye	87.691	13,4	0,67
Edirne Toplamı	(5 Sancak)	652.676	100 %	5,00
Rumeli Toplamı	(32 Sancak)	4.362.142	-	33,4
Osmanlı Genel Toplamı	(115 Sancak)	13.064.109	-	100 %

Kaynak: Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, ss. 251-257.

1867 vilayet yapılanmasından sonra Edirne vilayetine bağlı olan 5 sancak bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Tekirdağ idi. Diğer sancaklar da sırasıyla Paşa Sancağı (Edirne Merkez Sancak), Gelibolu, Filibe ve İslimye idi. Tablo 2'de nüfus durumları göz önüne alındığında toplam 5 sancak içerisinde Tekirdağ ile Gelibolu sancaklarının 1831 sayımında olduğu gibi benzer özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemlerde idari sınırlar birçok defa değiştiğinden bu iki sancağa tabi olan kazalar da genelde birinden alınırken diğerine bağlanmıştır. Nitekim Tanzimat yıllarında Tekirdağ sancağına bağlı olarak kayıtlarda geçen Keşan, İnöz ve Şarköy kazaları daha sonraki süreçte Gelibolu sınırları içerisinde görülmektedir.¹⁶

Tablo 2'ye göre Edirne vilayetine bağlı sancaklar içerisinde Edirne merkez sancak ile Filibe sancağı vilayet toplam nüfusunun yaklaşık olarak % 70'ini barındırmaktaydı. Buna karşılık Tekirdağ'ın da içinde bulunduğu diğer üç sancağın vilayet içerisindeki nüfus oranı ancak % 30'lara ulaşmaktaydı. Diğer taraftan gerek Osmanlı geneli gerekse Rumeli genel nüfusu dikkate alındığında sancaklarıyla birlikte Edirne vilayetinin hatırı sayılabilir ağırlıkta nüfusa sahip olduğu dikkati çekmektedir.

1877-1878 yılları arasındaki nüfus ve bina sayıları dışında başka veri olmamasına rağmen bundan sonraki süreçte demografik yapı hakkında daha ayrıntılı bilgilere

¹⁵ Karpat, ss. 247-257.

¹⁶ BOA, C. ML, No: 261/10725, 07/S /1258.

ulaşmaktadır. Bilhassa 1881/1882 sayımının bunlar içerisinde önemli bir yeri vardır. Çünkü bu sayımda birçok ilk yaşanmıştır. Bunlar içerisinde kadınların Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa sayılması dikkate değer niteliktedir. Ayrıca ilk defa ayrıntılı Rum nüfusu tespit edilebilmiştir. Nitekim 1881/1882'de başlayan sayım girişimlerinin ne zaman tamamlandığı tam olarak bilinmese de 1893 yılında yayımlanan bu nüfus kayıtları, Osmanlı nüfusuyla ilgili 19. yüzyılda derlenmiş en eksiksiz ve güvenilir rakamları vermektedir.¹⁷ Bu sayım sonuçlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nda idari yapı kapsamında sayıma tabi tutulan kazaların nüfuslarının toplamı, cinsiyet dağılımı ile etnik durumu hakkında ayrıntılı verilere ulaşılmaktaydı. Böylece Edirne Vilayet Salnameleri yoluyla da Türkiye Trakya'sına ait (Doğu Trakya) yerleşim merkezlerine ait ayrıntılı ve güvenilir bilgilere sahip olunmaktadır.

Tablo 3'te yer alan verilerden hareketle bölgenin nüfusu ve etnik dağılımı hakkında çeşitli değerlendirmeler yapmak mümkündür. 1881/1882-1893 arasındaki nüfus sayımları yoluyla hem bugünkü Trakya sınırlarında kalan sancaklar hem de Edirne vilayeti ve Osmanlı geneli hakkında bazı demografik göstergeler ortaya çıkmaktadır.

Edirne vilayetini oluşturan sancakların demografik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bunlar içerisinde vilayet merkezini de bünyesinde barındıran Paşa (Edirne merkez) sancağının nüfus bakımından Trakya'nın en kalabalık kenti olduğu dikkati çekmektedir. Edirne vilayetinin toplam nüfusunun yaklaşık olarak % 30'luk kısmının Paşa sancağında yaşadığı tespit edilmektedir. Sancağın demografik durumuna bakıldığında 1831 sayımındaki özelliklerin hâlen geçerliliğini koruduğu görülmektedir.

Tablo 3. Türkiye Trakya'sına Ait Sancaklarda Nüfusun Miktarı ve Etnik Dağılımı (1881/1882-1893)

Etnik Dağılım	Sayım Bölgesindeki Sancakların Toplam Nüfusu					
	Edirne Merkez	Gelibolu	Kırklareli	Tekirdağ	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı
Müslüman	117.208	25.605	36.327	41.729	434.366	12.587.137
Rum	77.830	59.153	53.663	35.569	267.220	2.332.197
Ermeni	3.841	1.080	108	10.391	16.642	1.001.465
Yahudi	8.918	1.604	900	1.378	13.717	184.006
Bulgar	30.921	1.674	33.999	3.430	102.245	817.801
Kıpti	-	-	-	69	-	3.153
Katolik	309	-	84	525	1.024	149.786
Protestan	42	-	57	181	279	36.238
Diğer	4	113	191	-	548	276.821
Toplam	239.073	89.229	125.329	93.272	836.041	17.388.604

Kaynak: *Salname-i Vilayet-i Edirne 1309. Osmanlı genel nüfusu hakkında bkz. Karpat, ss. 260-262, 310-314.*

Gelibolu sancağının demografik özellikleri de 1831'de tespit edilen verilerle paralellik göstermektedir. Yine bu dönemde kazadan sancağa dönüştürülen Kırklareli'nde (Kırkkilise) Müslüman nüfus ile gayrimüslim nüfus oranları gayrimüslimler açısından

¹⁷ Karpat, s.s. 106, 109, 131.

Gelibolu ile paralellik göstermektedir. İlerleyen süreçte ise ekilmemiş toprakların iskâna açılması ve tarımsal yapının gelişimi Müslüman nüfus artışını beraberinde getirecektir.

1882-1893 sayımlarında Tekirdağ genelinin demografik dağılımında ise Müslümanlar % 44,7, Rumlar % 38,1, Ermeniler % 11,1, Yahudiler % 1,5 ve Bulgarlar % 3,7 oranında bir nüfusa sahipti. Dinî bakımdan değerlendirildiğinde 1881/1882-1893 arasında Tekirdağ'da genel nüfusun yaklaşık % 45'i Müslüman, % 55'i gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. 1831 verileri ile mukayese edildiğinde bu dönemde kaybedilen topraklarda buraya Müslüman göçü yaşanmasına karşın iskân politikasının henüz nihayete ermediği görülmektedir.

Tekirdağ nüfusu kazaları itibarıyla göz önüne alındığında ise kazalar arasında demografik farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu kapsamda Tekirdağ merkez kazasının nüfus oranları içerisinde Müslümanların % 33, Rumların % 45, Ermenilerin % 18 ve Yahudilerin % 3 gibi bir paya sahip olduğu görülmektedir. Çorlu kazasında ise Müslümanlar % 45, Rumlar % 38, Ermeniler % 8, Yahudiler % 4 ve yine Bulgarlar da yaklaşık % 4 civarında idi. Malkara kazasında da yine Çorlu'nun oranlarına yakın bir sonuç vardır, bir farkla ki burada Bulgarların oranı % 10'lardadır. Demografik bakımdan kazalar arasında en bariz farklılık daha önceki dönemlerde olduğu gibi Hayrabolu'da yaşanmaktadır. Burada Müslümanlar % 76, Rumlar da % 21 oranında bir paya sahipti.¹⁸

1881/1882-1893 arasındaki dönemde Tekirdağ sancağına bağlı kazalar içerisinde Tekirdağ merkez kaza, Çorlu, Malkara ve Hayrabolu kazalarının nüfusu ve etnik dağılımı 1831 tarihli nüfus verileri ile mukayese edildiğinde, hem gayrimüslim hem de Müslüman nüfusta artış olduğu görülecektir. Bu artış gayrimüslim nüfusta daha sınırlı gerçekleşmesine karşılık Müslüman nüfusta daha ciddi boyutlardadır. Bu da kaybedilen topraklarda bölgede iskân edilen Müslüman nüfusa işaret etmektedir. Müslüman nüfusun özellikle Hayrabolu, Malkara gibi kazalarda önemli ölçüde artması devletin iskân siyaseti ile ilgilidir. Nitekim iskân politikasıyla Müslüman ahalinin daha çok kırsal bölgeye yerleştirilmesi ve başlıca ekonomik uğraşlarının tahıl tarımı üzerine olması, doğal olarak bölgenin tarımsal yapısının gelişimine katkı sağlamıştır.

Türkiye Trakya'sına ait bölgede muhacir göçünün 20. yüzyılın başlarında da aynı hızla devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle Müslüman nüfusun artışında yaşanan durum, yüzyıllardan beri devam eden gayrimüslim ağırlıklı demografik yapının artık değiştiğine işaret etmektedir. Ek tablo bu demografik hareketliliği göstermektedir.

Osmanlı nüfus ve iskân politikalarında 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları oldukça hareketli bir dönemi ihtiva etmektedir. Bu dönemlerdeki demografik değişimleri Trakya'da açıkça görmek mümkündür. Ek tabloda da görüldüğü gibi 1893-1906 arasındaki kısa süre zarfında Edirne vilayetinin nüfusunda yaklaşık olarak % 25'lik bir artış söz konusudur. Bu artış ağırlıklı olarak Müslüman nüfusta gerçekleşmiştir. İskân sonucu nüfus Doğu Trakya ile Batı Trakya'da benzer oranlarda artmıştır. 1893 verilerine göre Edirne vilayetinde yaşayan toplam Müslüman nüfusun % 51'i Doğu Trakya'da yaşamlarını idame ettirirken 1906 sayımlarında bu oran ancak % 53 olmuştur. Buradan Batı Trakya'nın Balkan Savaşları sonucu elden çıkmasından önce devlet tarafından zorunlu göçle

¹⁸ Salname-i Vilayet-i Edirne 1309, ss. 355, 363, 366, 374.

Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen kitlelerin iskân edildiği bir bölge olma özelliğini koruduğu görülmektedir. Ayrıca iskân işinin halen bölgede devam etmesinden devlet tarafından Batı Trakya'nın elden çıkacağına ilişkin bir kanaatin henüz oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde zorunlu göçler yoluyla ortaya çıkan nüfus hareketlerinin 1893 verilerine göre bugünkü Türkiye Trakya'sı topraklarının yaklaşık olarak % 40'ı Müslümanlardan oluşurken bu oran 1906 yılında % 45'e, 1914 yılında ise % 57'ye çıkmıştır. Türkiye Trakya'sındaki nüfus artışlarında ise asıl dikkati çeken yıllar 1893-1906 arasındadır. Nitekim on beş yıllık süre zarfında bölgedeki Müslüman nüfusunda % 35 civarında artış yaşanmıştır.

Devletin bizzat koordine ettiği iskân politikaları ile Türkiye Trakya'sına yerleştirilen nüfusun ağırlıklı kısmı, daha önce yerleşime açılmamış iç ve kuzey topraklara yerleştirilmiştir. Bu durum 19. yüzyılın sonlarına doğru ancak sancak statüsüne geçebilen Kırklareli'nin nüfus yapısına bakıldığında rahatlıkla görülebilir. Sancak statüsüne geçtikten sonra 1893 ile 1906 arasında göçler yoluyla Kırklareli'nin nüfusu yaklaşık olarak % 31 artarken bu artış içerisinde bilhassa Müslüman nüfus artışı oldukça dikkat çekici boyutlardadır. Ayrıca Edirne Merkez (Paşa) sancağında da belli ölçülerde nüfus artışı olmasına karşılık bölgede diğer bir sancak olan Gelibolu nüfusunun bu dönemde fazla bir artış göstermediği dikkati çekmektedir. Bunda şüphesiz göçle gelen kitleleri devletin denize yakın bölgeye yerleştirmekten ziyade ziraat yapmaya müsait, ekip biçilebilen iç kesimlere yerleştirmesinin payının olduğu düşünülmektedir. Bu durum Tekirdağ için de geçerlidir. Belirtilen dönemlerdeki nüfus hareketleri incelendiğinde Tekirdağ sancağına yerleştirilen Müslüman nüfus ağırlıklı olarak liman ve kent merkezi olan Tekirdağ merkez kazadan ziyade Hayrabolu, Malkara ve Çorlu gibi daha iç kesimlerde yoğunlaşmıştır.

Türkiye Trakya'sında 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarındaki nüfus hareketleri ile nüfusun etnik ve dinî dağılımı bir taraftan nüfusun miktar olarak artışı diğer taraftan da oransal açıdan Müslüman nüfus lehine bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu durum bölgenin sosyoekonomik yapısını da doğal olarak etkilemiştir. Bilhassa 20. yüzyılın başlarında Trakya'da yaşanan nüfus hareketlerinde devlet politikalarının etkisinin olduğu yadsınamaz. Özellikle ekonomik faaliyet kolları kapsamında Müslüman nüfusun tarıma özendirilmesi, henüz işletmeye açılmamış toprakların göçmenlere verilmesi ve belirli kolaylıkların sağlanması bölgenin tarımsal yapısına da olumlu etki yapmıştır.

4. Yerleşim-İskân Politikaları

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl ekonomik ve sosyal anlamda önemli hareketliliklerin olduğu bir yüzyılı kapsamaktadır. Bu hareketlilikler kendisini yerleşim-iskân siyasetinde açıkça göstermektedir. Bir taraftan devletin tarımsal üretimi ve gelirleri artırma çabaları diğer taraftan da kaybedilen topraklardaki Müslümanları uygun yerlere yerleştirme girişimleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok kentin sosyoekonomik yapısının değişmesine neden olmuştur. Trakya bölgesi de ortaya çıkan bu fiilî durumdan en fazla etkilenen yerlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaybedilen topraklardan özellikle Trakya'ya yerleştirilen insanlar, bölgenin nüfus yoğunluğunu artırmakla birlikte iktisadi büyümeye de

katkı sağlamıştı. Bu kapsamda tarımda çalışanların sayısı artmış ve boş topraklar işletmeye açılmıştı.¹⁹ Boş toprakların ekilip biçilerek üretimin artırılması ve göçebe yaşayanların yerleşik hâle getirilmesine yönelik tedbirler bu dönemin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu tarımsal üretimi ve vergi gelirlerini artırmak için iskân işine gerekli dikkati göstermekteydi. Bu açıdan tarımsal ekonomiye yeterince katkı sağlamayan göçebelerin denetim altına alınması ve yeniden iskânı devlet için oldukça önemli bir politikaydı.²⁰ Devlet, göçebelerin başına buyruk hareket etmelerini önlemek ve tarım yapmalarını sağlamak için zorlayıcı çeşitli önlemler aldı. Böylelikle göçebelerin sayısında önemli ölçüde düşüş yaşanmasını neden oldu.²¹

Devlet için yerleşim yerleşim-iskân işinde önemsenen bir diğer politika da kaybedilen topraklarda yaşayan göçmen Müslüman ahaliyi yerleştirme girişimleriydi. Anadolu ve Rumeli'ye yerleştirilen göçmenleri üç grupta değerlendirmek mümkündür. İlk Kırım'dan Rumeli ve Anadolu'ya göçler 1780'lerde başlamış ve özellikle 1850'lerde, 1860'larda büyük miktarlara ulaşmıştı. İkinci olarak Kafkasya'dan Rumeli ve Anadolu'ya göç eden Çerkezler de en yoğun olarak 1850'lerde ve 1860'larda gelmişlerdir. Nihayet Balkanlar'dan ve Makedonya'dan Anadolu'ya gelen nüfus ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında göç etmiştir.²²

Aslında Balkanlardaki Müslümanların savaş öncesi dönemdeki ekonomik ve sosyal konumları muhacereti gerektirecek durumda değildi. Zira bölge Osmanlı Devleti'nin iktisadi yönden en gelişmiş bölgesi durumundaydı ve Müslümanların ekonomik durumları iyiydi. Ancak Balkan Harpleri'nin olumsuz şekilde gelişmesi, ordunun bölgeyi terk etmeye başlaması zaten daha önce göç hazırlıklarına başlamış olan ancak buna izin verilmeyen halkla birlikte devletin de göçü gerekli görmesine neden olmuştur. Nitekim bölgede yaşayan Müslümanlara yapılan çok ağır baskılar nedeni ile bu insanların buralarda kalamayacakları anlaşıldığından yetkili organlarının göç için gerekli tedbirleri almalarını istemiş, bu yöndeki politika değiştirilmiştir.²³

Osmanlı'ya yapılan göçler ile devlet, göçmenleri kentlere yerleştirmekten ziyade tarıma elverişli kırsal bölgelere sevk etmişti. Başka bölgelerden gelen milyonlarca göçmen, muazzam miktarda işlenmemiş toprağı üretime açtı. Göçmenlerin bir kısmı, genellikle gerginliklere yol açan bir süreçle meskûn bölgelere yerleştirilirken çok sayıda göçmen de görece boş bölgelere giderek buraların yüzyıllardan beri işlenmemiş topraklarını ilk kez işleyerek şenlendirdiler.²⁴

¹⁹ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 901.

²⁰ Tosun Arıcalı, "19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 136.

²¹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Ayşe Berktaş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 180.

²² Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, ss. 102-103.

²³ Gülfeşin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", ss. 100, 102.

²⁴ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, s. 198.

İşlenmemiş toprakların üretime açılması ve kırsal nüfus artışı sosyoekonomik hareketlilikleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle Trakya bölgesine göçle gelen ahali bazı durumlarda boş arazilere yerleştirilirken bazen de devlet tarafından tapulu arazisi olanların tapulu yerlerinin devlet tarafından istimlak edilerek arazileri karşılığında onlara diğer bölgelerde arazi verilmek ve bedeli ödenmek suretiyle yerlerine göçmen nüfus iskân edildiği görülmekteydi.²⁵ Böylelikle devlet, arazi vererek göçmen halkın tarım yapmasını ve üretime katılmasını teşvik ederek kırsal nüfusun artması suretiyle vergi geliri elde etmekteydi.

4.1. Kır Yerleşimi

Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönem'den itibaren kırsal yerleşim üzerinde önemli gelirler elde etmekteydi. Toprak üzerinde yapılan üretim hem bir gelir kaynağıydı hem de reyanın belirli bir düzen içerisinde yaşamasına imkân sağlamaktaydı. Kırsal yerleşim üzerinde yapılan bu ekonomik faaliyetler de bilindiği gibi en küçük idari birim olan köy etrafında şekillenmekteydi.

Osmanlı köyü hiçbir zaman toprağın ortak tasarrufuna bağlı köy tipini temsil etmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tipik köy, miri arazide raiyyet çiftliklerinde yerleşmiş ve babadan oğla geçen bağımsız köylü ailelerinden meydana gelmiştir. Başka bir deyişle çift hane sistemi köyün ana sosyal yapısını belirlemiştir.²⁶

Klasik Dönemde olduğu gibi Yenileşmenin başlangıç dönemlerinde de kırsal kesimdeki çift hane sisteminin aynen devam ettiği temettuat sayımlarında görülmektedir. Bu anlamda bölgeye ait sayımlardan görüldüğü üzere ziraat yaparak geçinen köylü aileleri geleneksel yöntemlerle üretimlerine devam etmekteydiler. Ayrıca ikamet edilen köylere bakıldığında, Klasik Dönemde olduğu gibi Müslümanlarla gayrimüslimler genellikle ayrı ayrı mahallelerde yaşamaktaydılar.²⁷

Osmanlı Klasik Döneminden itibaren önemli bir değişikliğe uğramadan gelen ve kendi kendine yeterli bir nitelik gösteren kırsal yerleşim, 19. yüzyıldan itibaren göçmen (muhaçir) iskânı girişimleriyle nüfus açısından daha kalabalık bir nitelik kazanmıştı. Göçmen nüfusun büyük ölçekli iskânı gibi devlet denetiminde yürütülen “şenlendirme” faaliyetlerinde amaç, bir köylü kesimi oluşturmaktı; tercih edilen üretim tarzına uymayan bir mülkiyet yapısı söz konusu değildi.²⁸

Tanzimat'tan sonra özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım Savaşı ile birlikte kitle hâlinde Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Türklerinin durumu, devleti bu

²⁵ BOA, *DH. MKT*, No: 1636/46, 12/Za/1306.

²⁶ Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s.12.

²⁷ BOA, *ML. VRD. TMT. (İslâm Der Kazâ-i Tekfurdağı)*, No: 06397; Ayrıca Çorlu kırsal yerleşimi için bkz. Bayraktar, ss. 174-176.

²⁸ Çağlar Keyder, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s.7.

hususta birtakım kararlar almaya mecbur etti. Göçmenlerin nasıl işe edileceği ne şekilde yerleştirileceği ve diğer hususlara ait ilk defa 1856 yılında talimatname hazırlanmıştı.²⁹

Osmanlı'da iskân ve göçmenlere ilişkin işler 1859 yılına kadar Şehremaneti tarafından yürütülmekte iken ortaya çıkan göç dalgası, bu işin daha teşkilatlı bir şekilde yürütülmesi zaruretini doğurmuştu. Bu amaçla 1860 yılında "İskân-ı Muhacirin Komisyonu" kuruldu. Önce merkezde kurulan bu teşkilat daha sonra tüm vilayetlerde müdürlük şeklinde oluşturularak devletin son yıllarına kadar varlık gösterdi.³⁰

Osmanlı'da muhacirlerin planlı şekilde tarıma elverişli topraklara yerleştirilmesi girişimlerine Trakya'da gereken özen gösterilmekteydi. Bilhassa bu yerleşim-iskân meselesinde sahiliden ziyade tarıma elverişli iç kesimlere yönlendirme yapılmaktaydı. Sancakların içerisinde bu iskân işini düzenleyen kurum "Muhacirin Komisyonu" idi. Bu komisyonun başında ise reis unvanı ile "sancak mutasarrıfı" bulunmaktaydı.³¹ Nitekim salnamelerde sancak mutasarrıfının başkanlık ettiği başka bir devlet kurumuna da pek rastlanmamaktaydı. Bu da sancak içerisinde devletin muhacir iskânına gösterdiği öneme işaret etmekteydi.

1860 öncesine ait kayıtlarda Türkiye Trakya'sında kırsal kesimde nüfusun etnik ve dinî yapısında önemli bir hareketin gözlenmemesi, mevcut yapının devam ettiğini göstermektedir. 1860 sonrasında ise muhacir iskânı ile bölgenin nüfus yapısı Müslümanlar lehine değişmeye başlarken devletin arzu ettiği tarımsal üretimin de artarak devam ettiği görülmektedir. Özellikle iç kesimlerde bu durum daha fazla hissedilmekteydi. Müslüman iskânında dikkati çeken yerlerin başında Malkara, Çorlu ve Hayrabolu, Lüleburgaz ve Trakya'nın diğer iç kesimlerindeki kazalar gelmekteydi.

Bölgede muhacir nüfus iskânı işinde önce Muhacirin Komisyonu'nca gerekli fizibilite çalışmaları yapıp merkez idareye bildirilmekteydi. Buradan da gerekli izin sağlandıktan sonra bir plan dâhilinde yerleştirme yapılmaktaydı.³² Bu yerleştirme işlemi kalıcı yerleşim şeklinde olabileceği gibi geçici süreliğine de yapılmaktaydı. Hatta Balkanlar üzerinden geçerek Anadolu'ya yerleştirilecek olanların yerleri tespit edilene kadar veya hava koşullarının düzelmesinin beklenmesi gibi sebeplerle geçici süreliğine Trakya dâhiline yerleştirilmelerine de sık rastlanılmaktaydı.³³

Göçmenlerin (muhacirlerin) büyük kitleler hâlinde gelişinin yavaşladığı dönemde devlet, bunu daha dikkatli yönlendirmeye çalışmıştır. 1304 yılındaki bir iradeye göre Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin Edirne ile İstanbul arasında iskânları istenmiştir.³⁴ Doğal olarak devletin iskân işinde almış olduğu bu karar sonrası Trakya'da Müslüman nüfusunda artış yaşanmış ve işlenmemiş boş topraklar işletmeye açılmıştı.

Göçmen yerleştirme hadisesinde Osmanlı ve Trakya genelinde belli başlı kriterler bulunmaktaydı. Bunların başında daha önceden işlenmemiş veya daha önceden ekilip

²⁹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1987, s. 119.

³⁰ Orhonlu, s. 119.

³¹ Salname-i Vilayet-i Edirne 1316, s. 208.

³² BOA, *DH. MKT*, No: 1863/86, 24/M/1309.

³³ BOA, *A. MKT. UM*, No: 400/50, 22/Ş/1276.

³⁴ Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", s. 102.

biçilmiş fakat herhangi bir şekilde ahalsinin toprağı terk ettiğı araziler gelmektedir. Böylece arazilerin tekrar üretime açılması hedefleniyordu.³⁵ Trakya’da atıl hâlde bulunan arazilerin muhacirlere verilmesiyle zirai üretimin artmasının yanı sıra ıssız toprakların şenlendirilerek güvenliğin belirli ölçülerde temin edilmesi de amaçlanıyordu. Bu şekilde oluşturulan yerlerden birisi de Çorlu’ya bağı bir karye hâline dönüştürülen Çerkezköy’dür.³⁶ Nitekim kaynaklarda Türbedere olarak da geçen Çerkezköy, İstanbul-Edirne karayolu güzergâhında önemli bir geçit bölgesi olduğundan iskânla birlikte hem buradaki elverişli alanlar ziraata açılmış hem de yol güvenliği sağlanmaya çalışılmıştı.

Türkiye Trakya’sı sınırları içerisinde iskân politikalarında dikkati çeken bir diğ er husus da çiftlik arazilerine göçmen nüfus iskân edilmesidir.³⁷ Çiftliklerin kırsal kesimdeki yerleşim merkezlerinin dışında olduğu ve daha geniş toprakları göz önüne alındığında buralarda emek talebinin daha fazla olmasının devletin iskân kararlarında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Zorunlu göç yoluyla gelenler daha önceden de ziraat yaptıkları için ziraata uyum sağlamalarında ciddi bir sıkıntı yaşanmamıştı. Hatta devlet tarafından çeşitli kolaylıklar da sağlanmıştı. 1857 yılında çıkarılan bir kararname ile gelen nüfusa devlet mülkiyetinde topraklar verildiğı gibi Rumeli’de yerleşip tarımla uğraşmaya başlayan göçmenlere altı yıl, Anadolu’da tarımsal üretime başlayanlar için ise on iki yıl süreyle vergi muafiyeti sağlanmıştı.³⁸ Devlet kıtlık, afet gibi özel durumlar ortaya çıktığında muafiyet sürelerini uzatmaktaydı. Herhangi bir sorun olmadığı müddetçe sürenin bitiminde planlamış olduğu vergileri almaktaydı ancak bu kitlelere yine de başka zamanlarda devlet tarafından çeşitli kolaylıklar sağlanmaktaydı.³⁹

Göçmenlerin devlet tarafından korunmasına Trakya bölgesinde de sık rastlanılmaktaydı. Özellikle ziraat yapmak için yerleştirilenlere uygun alanlar tahsis edilerek belirli bir düzen oluşturana kadar tohumluk ve iâşe yardımı ile evlerinin inş a masraflarının devlet tarafından karşılanması, sık karşılaşılan durumlardı.⁴⁰

Bölgede göçmenlerin ziraat yapmalarının kolaylaştırılması için Ziraat Bankası’nın ahaliye çeşitli şekillerde yardımcı olması da sağlanmaktaydı. Belirtilen dönemde tarım

³⁵ BOA, *A. MKT. MVL*, No: 129/4, 18/Z/1277.

³⁶ BOA, *DH. MKT*, No: 2475/33, 02/M/1319; BOA, *İradeler DFE*, No: 3/1312/B-08, 27/B/1312.

³⁷ BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı*, No: 263/68, 28/Za/1279; BOA, *A.MKT. NZD.*, No: 406/16, 7/N/1278; “Edirne Vilâyetinin Timurköyi kazâsı dâhilinde ve Bulgar hududı civârında kâin olup Firârî Begos Lumar uhdesinde bulunan yığirmi sekiz bin iki yüz yetmiş bir dönüm arâziyi hâvî Aya Pavlos çiftliği ile Tekfurdağı sancağının Hasunlu karyesinde kâin ve Rusya tebe’asından Pağçeviç veresesı ile dâmâdına âid iki bin üç yüz seksen dört dönüm arâzînin muhâcirîn iskânına elvirîşli olduğı iş’âr-ı mahalliden anlaşıldığından istimlâki lüzûmına dâir...” BOA, *İ. MVL*, No: 211/166, 25/C/1336; BOA, *DH. MKT*, No: 2815/90, 27/R/1327.

³⁸ Pamuk, s. 103.

³⁹ Istranca Vakıf Ormanları dâhilinde ziraatle uğraşan ve Anadolu’ya nakillerine karar verilen muhacirlerin mahsullerinden, kanunda belirtilen muafiyet sürelerinin dolmasından dolayı öşür bedelleri alınmaya başlanmıştı bkz. BOA, *DH. MKT*, No: 1756/83, 16/M/1308.

⁴⁰ BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı*, No: 311/18, 06/R/1281; BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı*, No: 528/4, 27/Ş/1323; BOA, *DH. MKT*, No: 2810/90, 22/R/1327; BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM.)*, No: 226/49, 09/M/1278; BOA, *A.MKT. MHM.*, No: 313/93, 03/Ca/1281.

sektöründe kredi kullanımını yaygın olmamasına karşın devlet tarafından göçmenlere uygun koşullarda kredi verilmesi yine bu dönemde karşılaşılan hadiselerdendi.⁴¹

Göçmenlerin kırsal kesimde yerleşik hayata geçmesiyle birlikte yeni toprakların işlendiğine ve üretimin arttığına kuşku yoktur. Ayrıca göçmenlerin önemli bir bölümü, refah düzeyi yüksek topluluklara (toprak sahipleri, yüksek düzey memurlar ve ulema) mensup olduğu için göçle beraber sermaye ve beceriler de aktarılmıştı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki demografik dönüşümüne, siyasal hareketliliğin yanı sıra ekonomik büyümenin ve toplumsal değişimin de eşlik ettiği söylenebilir.⁴²

Göçmen nüfusun kırsal alana yerleştirilmesiyle daha önceden gayrimüslimlerin yoğun olduğu idari bölgelerde artık Müslüman nüfusu artış göstermişti. Müslüman nüfusun ziraat yapmaya eğilimli hâli özellikle tahıl üretim miktarlarında da belirli bir artış yaşanmasını sağlamıştı. Böylelikle yaşanan göç, doğal olarak bölgenin kırsal nüfus artışının yanı sıra tarımsal üretimini olumlu şekilde etkilemişti.

4.2. Kent Yerleşimi

Kentlerin ortaya çıkmasında ve gelişiminde içerisinde bulunan sosyoekonomik şartların belirgin bir etkisi olmaktadır. Bazı dönemlerde kent nüfusu artış gösterirken bazı dönemlerde de düşüş eğilimi göstermekte ve eski önemini kaybetmektedir. Gerek Klasik Dönem gerekse Yenileşme Dönemi'nde Osmanlı kentleri, içerisinde bulunan şartların etkisiyle şekillenmiştir.

Osmanlı'da 16. yüzyıl ortalarından başlayan toplumsal yapı değişimine paralel olarak 17. yüzyıl başında kentsel yapı bu değişimden büyük ölçüde etkilenmiş ve yerleşmelerin işlevsel kademelerinde başka bir denge noktasına ulaşılmıştır. Kentsel yapı ulaştığı bu noktada, durağan ilişkilerini 19. yüzyıl ortalarına kadar korumuştur.⁴³

19. yüzyıl sonunda, o da kendi iç dinamikleri ile değil dış etmenler sonucu, kentsel arazi kullanımını eklenen demiryolu, yönetici merkez, göçmen mahallesi, askerî kışla gibi yeni öğeler ile birlikte kentler büyüme ve değişme süreci içine girmiştir. Bu değişimde başlıca itici gücü sosyoekonomik yapıdan kaynaklanan etmenler ortaya çıkarmıştır.⁴⁴

Türkiye Trakya'sında bulunan kent merkezlerinde de şüphesiz nüfus artışına bağlı olarak sosyoekonomik bazı olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kırsal kesime olan göçü göz önüne aldığımızda Trakya kaza merkezlerine doğru gerçekleşen göçlerin kırsal kesime yapılan göçlerin altında kaldığı görülmektedir.

Kentleşme durumunu yansıtmaları açısından 19. yüzyılın ortalarına doğru yapılan temettuat sayımlarından yola çıkarak Trakya bölgesindeki Çorlu kazası örnek olarak ele alındığında kaza merkezinde yer alan on yedi mahallenin nüfusunun % 65'inin gayrimüslim, ayrıca 1302 hanenin 907'sinin (yaklaşık % 70) kaza merkezindeki

⁴¹ BOA, *A. MKT. MHM*, No: 528/4, 27/Ş/1323.

⁴² Karpat, s. 162.

⁴³ Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, 2. Baskı, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981, ss. 19-20.

⁴⁴ Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 891.

mahallelerde yaşadığı ve toplam nüfusun 5000-5500 arasında olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ 1881/1882-1893 sayımlarındaki kaza nüfusu ele alındığında nüfusun 1831'e göre % 50 civarında artış kaydettiği tespit edilmektedir. 1914 yılındaki verilerde ise Çorlu'da nüfus artışı önemli ölçülere ulaşmış olup kaza genel nüfusu 20.162'e, diğer taraftan Tekirdağ merkez kaza nüfusu da 34.964'e ulaşmıştı.⁴⁶ Buradan 1831-1914 sürecinde göçmen nüfus iskânı ile özellikle tarımsal sektör ve kırsal yerleşim ağırlıklı Çorlu kazası nüfusunun yaklaşık 3,5 kat artmasına karşılık kent merkezi ağırlıklı Tekirdağ merkez kazasının artış oranının Çorlu'nun yarısı civarında gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da devletin kırsal alanlardaki iskân işine verdiği ehemmiyeti göstermektedir.

Yerleşim-iskân içerisinde değerlendirilmesi gereken hususlardan birisi de nüfusun dinî yapısı ile kır ve kent arasındaki yerleşim ilişkisidir. Osmanlı genel görünümünde olduğu gibi Edirne Merkez, Tekirdağ, Gelibolu ve Kırklareli'ni içine alan Doğu Trakya (Türkiye Trakya'sı) bölgesi yerleşim-iskân meselesinde de nüfusun dinî dağılımı ile yerleşim arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Buna göre cami ve kiliselerin kent ve kırsal kesimde dağılımına bakıldığında yine gayrimüslimlerin daha çok kentte yaşadığı ve daha çok ticari faaliyetlerde bulunduğu, buna karşılık Müslümanların ise yoğunluklu olarak kırsal kesimde yaşadığı ve daha çok tarımla uğraşarak geçimlerini temin ettikleri görülmektedir.

Türkiye Trakya'sındaki kentlerin yerleşim-iskân meselesinde 20. yüzyılın başlarında ülke dışına yaşanan göçlerin önemli sonuçları olmuştur. Bilhassa gayrimüslim kesimin göç etmesiyle bölgedeki kentlerin etnik ve dinî dağılımı Müslümanlar lehine değişmiştir. Ancak gayrimüslimlerin ticaret ve zanaat faaliyetlerinde başarıları dikkate alındığında Müslümanlar tarafından ticaret ve zanaat sektörlerindeki bu boşlukların tam anlamıyla doldurulamadığı anlaşılmaktadır.

5. Sosyal Gruplar Arasındaki İlişkiler

Bir kırsal bölgedeki sosyal yapı ile o bölgenin ekonomik gelirleri arasında çok yönlü ve sıkı bir ilişki vardır. Çeşitli sosyal yapı tipleri ekonomik gelişme üzerinde olumlu ya da olumsuz yönde etkide bulunduğundan zirai ve ekonomik gelişme veya geri kalma sorununun açıklanmasında sosyal yapının nitelikleri özel bir öneme sahiptir.⁴⁷

Kırsal bir bölgede sosyal yapı özellikleri, o bölgede yaşayan nüfusun refah durumu ile yakından ilgilidir. Bir kırsal bölgede sosyal yapı özelliklerinin en önemlisi toprak dağılımıdır. Temel geçim kaynağının çiftçilik olduğu bir ekonomik yapıda toprak, üretimi mümkün kılan temel ekonomik faktördür. Böyle bir yapıda toprak, o hane için köy topluluğunun bir üyesi olma imkânı sağlar; köy içerisinde sosyal statüsünü belirler kendisine güven ve itibar kazandırır. Kasaba ve şehirlerde yaşayan zengin sınıflar için toprak, servet birikiminin bir aracı olarak önem kazanır.⁴⁸ Diğer taraftan geçimini topraktan sağlayan reayadan alınan raiyyet

⁴⁵ Bayraktar, ss. 174-175.

⁴⁶ Karpaz, ss. 358-359.

⁴⁷ Tefvik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 201.

⁴⁸ Güran, s. 201.

rüsümü da sadece bir vergiden ibaret olmayıp aynı zamanda devlet içinde hane sınıflarının statüsünü tespit eden bir sistemdir.⁴⁹

Osmanlı sistemi içerisinde devlet, birçok alanda olduğu gibi sosyal gruplar açısından da durgun bir yapılanmayı hedeflemiştir. Bu nedenle tarımda olduğu gibi sanayi ve ticarete müdahale edilerek nüfusun iktisadi faaliyetlerden hangisine gireceğinin belirlendiği bir ortam oluşturulmuştur. Bu doğrultuda yukarıda belirtilen kurumların aracılığı ile devlet nüfusun coğrafi olarak sürekli yer değiştirmesini engellediği gibi mesleki hareketliliğini de önlemeye çalışmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nde sosyal sınıflar ve gruplar içerisinde meslekler de statü kapsamında babadan oğla geçmektedir. Fakat bu emredici bir kural olmayıp tamamen sosyal ve iktisadi disiplinle ilgilidir. Kanunnameler “reaya oğlu reayadır” demekle birlikte istendiği takdirde askerî zümreye geçilmesinde de hiçbir engel yoktur. Bunun da yolu reayanın yararlılık göstererek tımarlı sipahi olması veya kabiliyetini ispatlayıp medreseye girmesidir.⁵¹

Osmanlı toplumsal örgütlenmesi herhangi bir sosyal grup, sınıf tercihinde bulunmadan toplumun bütününe varlığını ve gelişimini teminat altına almaya çalışan bir sistem olarak kabul edilebilir. Uygulamalar kabulün delilleri olarak ele alınabilir.⁵²

Osmanlı toplumsal yapısı, Selçuklu toplumsal organizasyonundaki gibi yerleşim açısından yerleşik-göçebe, dinî bakımdan Müslim-gayrimüslim, yönetim bakımından idareci (askerî)-tebaa(reaya) ve hukuki açıdan hür-köle ayırımına tabidir. Hukuki açıdan toplumsal yapı “hür-köle” ayırımına sahipse de kölenin köleliği bir süreklilik göstermez. Bazı kurallar çerçevesinde kölenin hür statüsüne sahip olabilmesi kolaydır. Bu geçişin ardında var olan etken ekonomik değil, toplumsal kabullerdir. Toplumsal yapılanmada dinî açıdan “Müslim-gayrimüslim” ayrımı vardır. Bu ayrım da değişmez esaslara bağlı bir yapılanmayı ifade etmez. Gayrimüslimin Müslim olabilmesi kolay bir durumdur. Yerleşim düzeninde Müslim ve gayrimüslim grupların iç içe yaşamaları tercih olunan bir durum değildir. Müslim ve gayrimüslimler kendilerine ait mahallelerde ikamet olmaktadır. Ancak bu bir sınıf yapılanmasının gereği değil sosyal düzenin, kamu düzeninin korunması için alınan bir tedbir düzeyindedir.⁵³

Klasik Dönem Osmanlı sosyal tabakalaşmasında yöneten (askerî) ve yönetilen (reaya) arasındaki ilişkilerde devletin çeşitli rolleri bulunmaktadır. Sosyal gruplar da doğal olarak bu durum etrafında şekillenmektedir. Sosyal grupların kırsal kesimde yansması ise köylü ve sipahi arasındaki ilişkilerdir.

Köylü ve sipahi arasında karşılıklı olarak sorumluluklar bulunmasına karşın bazı durumlarda aksaklıklar yaşanmaktadır. Köyde sipahinin köylüyü koruma

⁴⁹ Halil İnalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, ss. 53-54.

⁵⁰ Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, s. 55.

⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s. 149.

⁵² Gülfettin Çelik, *Gebze (Sosyo – Ekonomik Bir İnceleme) 16 – 19. Yüzyıl*, Cilt 1, Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, 2003, s. 4.

⁵³ Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, s. 63.

görevi yanında onu köylü ile çatışmaya götüren birçok konu vardır. Sipahi ile köylü arasındaki en önemli çatışma konusu sipahinin köylü emeğini sövmeye çalışmasıdır. Fakat köylü buna karşı mahallî kadı mahkemesine, önemli durumlarda doğrudan doğruya sultana başvurarak şikâyetle bulunma hakkına sahiptir.⁵⁴

Osmanlı sosyal tabakalaşmasında yöneten (askerî) ve yönetilen (reaya) ayırımına dayalı sistem Klasik Dönemden itibaren bölgesel olarak Trakya’da kendine özgü bir nitelik taşımıştı. Bu anlamda toplum içerisinde sosyal tabakalaşma bakımından yönetenler (askerî) ile yönetilen (reaya) üzerine dayalı ikili bir ayırımın olduğu, yönetilenlerin de Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere kendi içerisinde bir ayrılmaya gittiği görülmekteydi. Bu gruplar içerisinde sosyal tabakalaşma bakımından yöneten (askerî) sınıf en üste yer alırken onu gayrimüslim reaya izlemekte ve daha çok çiftçilik yapan Müslüman reaya ise en alt grupta yer almaktaydı. Sosyal gruplar arasındaki ilişkilerin yönünü bu üçlü ayırım belirlemekteydi.⁵⁵

Doğu Trakya’da sosyal gruplar arası ilişkileri açık biçimde yansıtması açısından nüfusun Müslüman ve gayrimüslim olarak sorunsuz şekilde bir arada yaşadığı yerlerden birisi olan Tekirdağ-Rodosçuk ele alınabilir. Burası 16. yüzyılda bir liman kasabası olarak başkentin iâşesinin karşılandığı, saraya ait vakıfların bulunduğu ve hem toprak geliri hem de kasabadaki ticaret gelirleri olan, yönetici sınıftan kişilerin yaşadığı bir merkezdi. Ayrıca bu yöneticilerin adı ile anılan ve bu kişilerin gayrimenkulleri etrafında şekillenen çeşitli mahalleler bulunmaktaydı. Ancak belirtilen mahalleler her ne kadar yöneticiler tarafından oluşturulsa da süreç içerisinde buralara yerleşen Müslüman ve gayrimüslim sosyal grupların getirmiş olduğu kültür ve değerlerin de yerleşim birimlerine önemli katkıları olmuştu. Bu bakımdan sosyal gruplar arasındaki etkileşim Rodosçuk’un kent hayatını şekillendirmişti.⁵⁶

Tekirdağ-Rodosçuk’a ilişkin 17. ve 18. yüzyıllara ait belgelerde sosyal gruplar arasında herhangi bir çatışmanın yaşanmadığı görülmektedir. Özellikle kazada bulunan vakıf yöneticileri ve yönetici sınıf içerisinde değerlendirilebilecek diğer görevliler ile Müslüman ve gayrimüslim tebaa gayrimenkulleri her ne kadar daha çok farklı muhitlerde yer alsa da bunun kesin bir kural olmadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda gayrimüslimler kendi mahallelerinde ikamet etmelerine karşın sık olmasa da Müslümanların ikamet ettiği mahalle içerisinde yaşamaktaydılar.⁵⁷

Çarşı ve pazarda ticaret yapılan yerler dikkate alındığında özellikle çarşı merkezinde yer alan yönetici sınıfa ait olan dükkânların yanlarında gayrimüslim tebaanın da dükkânlarının bulunduğu ve bazı durumlarda ticari ortaklıklar dahi kurdukları

⁵⁴ İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 14.

⁵⁵ Göktepe, s. 109.

⁵⁶ Özlem Sert Sandfuchs, *Reconstructing a Town From Its Court Records Rodosçuk (1546-1553)*, Submitted to Ludwig-Maximilians Universität, Ph. D. Thesis, München, 2008, ss. 198-199.

⁵⁷ Göktepe, s.110.

görülebilirdi. Bunun yanı sıra terekelerin şer'iyeye siciline kaydedilmesi esnasında yer alan heyet içerisinde gayrimüslim kökenli kişiler de bulunmaktaydı.⁵⁸ Bütün bunlar bize, Klasik Dönemde Trakya'da sosyal gruplar ve sınıflar arasında dinî ve gelir bakımından farklılıklar yaşanmasına rağmen bunun aralarında mücadelecî bir niteliğe dönüşmediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Tanzimat süreciyle beraber sosyoekonomik yapıya bağlı olarak sosyal kesimler arasında tabakalaşma açısından bazı değişmelerin yaşanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bilhassa Klasik Dönem içerisinde daha çok ticaret ve sanayi sektörüyle uğraşan ve sosyal tabakalaşma açısından yönetici sınıfın altında yer alan gayrimüslim tüccar ve esnaf, 19. yüzyılla birlikte Osmanlı genelinde olduğu gibi Doğu Trakya'nın güneyini içine alan Tekirdağ ve Gelibolu gibi büyük ölçekli merkezlerde belirli bir sermayeye ve güce ulaşarak yönetici sınıfla beraber sosyal tabakalaşmanın üst tarafında anılmaya başlamıştı.⁵⁹

Gayrimüslimlerin belirli bir ekonomik güce sahip olmalarında şüphesiz devletin gayrimüslimlerin haklarını korumadaki hassasiyetinin de önemli payının olduğu düşünülmektedir. Trakya özelinde gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerine gösterilen hassasiyetin dinî açıdan da yüzyıllarca devam ettiği bilinmektedir. Bu anlamda artık 19. yüzyılda Tekirdağ (Tekfurdağı), Gelibolu, Edirne Merkez (Paşa) ve Kırklareli (Kırkkilise) sancağı ve kazalarında gayrimüslim cemaatlerin dinî temsilcilerinin kaza meclislerinde dahi temsil edildikleri ve devletin çeşitli resmî kurumlarında görev aldıkları tespit edilmektedir. Ayrıca sancak bazında teşkilatlanarak çeşitli dinî ve ekonomik organizasyonlar düzenlemelerine de rastlanılmaktaydı.⁶⁰

Türkiye Trakya'sına ait bölgede sosyal gruplar içerisinde yer alan gayrimüslim kesim 19. yüzyıl ortalarına kadar nüfus açısından Müslümanlardan daha yoğun olmalarına karşın 19. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli nedenlerle Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan yaşanan göçle birlikte artık bölgenin demografik yapısı ile sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısı da değişmeye başlamıştı. Bilhassa göç Doğu Trakya'nın Vize, Hayrabolu, Malkara, Lüleburgaz, Çorlu gibi iç kırsal kesiminde Müslüman nüfus ve zirai üretim artışını da beraberinde getirmişti. Bu da doğal olarak yeni bir sosyoekonomik yapı oluşmasına neden olmuştu.

Devletin izlemiş olduğu politika da göçmenleri kırsal alana yerleştirerek boş toprakları işletmeye açıp tarım sektörünü canlandırmaya çalıştırmaktı. Doğu Trakya'da iskân kapsamında yerleştirilecek olanlar genellikle boş araziler ile işgücü ihtiyacı duyulan çiftliklere sevk edilmekteydi. Ayrıca iskân edilen göçmenler bazen daha önceden yerleşik hâlde bulunan ahali ile çeşitli sınır anlaşmazlıkları yaşamaktaydı ve bazen de yerli halkın müdahalesiyle karşılaşılmaktaydı.⁶¹ Bunların yanı sıra devletin açık hükümlerine rağmen taşrada görevli bazı memurlardan da göçmenlere çeşitli zorluklar çıkarılmaktaydı.⁶²

⁵⁸ Göktepe, s.s.110-111.

⁵⁹ Göktepe, s. 111.

⁶⁰ BOA, *Yıldız Hususi Maruzat*, No: 262/30, 08/Z/1309.

⁶¹ BOA, *DH. MKT*, No: 1782/13, 04/R/1308; BOA, *DH. MKT*, No: 1054/90, 08/M/1324.

⁶² BOA, *A. MKT. MHM*, No: 520/19, 09/B/1320.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan zorunlu göçler, göç alan bölgelerin ekonomik yapılarında bir değişime neden olduğu gibi sosyal yapılarında da doğal olarak çeşitli etkiler yapmıştır. Bu anlamda önemli göç alan bölgelerden birisi olan Doğu Trakya'da (Türkiye Trakya'sı) göçle birlikte ilk başta bölgenin sosyal bünyesinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunun yansımaları ise sosyal gruplar arasındaki ilişkilerde görülmüştür. Trakya'nın Osmanlı Klasik Döneminden itibaren Müslümanlar ile gayrimüslimlerin müştereken yaşadığı ve yüzyıllara dayanan ortak değerleri düşünüldüğünde yeni göçle gelen bu kitlelerin bünyeye dâhil edilmesi kolay olmamıştır. Bu sıkıntılara ve anlaşmazlıklara ilişkin arşiv kaynaklarında önemli miktarda belge bulunmaktadır. 20. Yüzyılın başından itibaren de gayrimüslimlerin ülke dışına göç etmeye başlamaları bölge nüfusunun demografik yapısını değiştirdiğinden gayrimüslimlerin yeri artık Müslüman sosyal gruplara kalmıştır.

6. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde nüfus ve iskân politikaları, gerek Klasik Dönem'de gerekse Yenileşme Dönemi'nde belirli bir amaç doğrultusunda ilgili kurumlar vasıtasıyla etkili şekilde organize edilmiştir. Bu politikalar devletin belirlemiş olduğu genel sistemin sosyal alandaki yansımaları olarak varlık göstermiştir.

Nüfus ve iskân politikaları, Osmanlı Devleti'nin tüm dönemlerinde ekonomik ve sosyal amaçlara uygun şekilde hizmet etmeye çalışmıştır. Bunda şüphesiz devletin kontrol mekanizmalarının önemli etkisi bulunmaktadır. Osmanlı'da Klasik Dönem boyunca yüzyıllarca önemli bir aksaklık yaşanmadan devam eden bu politikalar 19. yüzyıla birlikte toprak kayıpları sonrası ortaya çıkan zorunlu dış göçlerle yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Dış göçlerle ortaya çıkan süreç, yüzyıllarca devam eden politikaların yeni kurumlar vasıtasıyla yapılandırıldığı ve nüfusun daha sistematik yerleşime tabi tutulduğu bir dönem olarak dikkati çekmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zorunlu göçler yoluyla gelenlerin sorunsuz sayılabilecek şekilde iskân edilmesi ve ekonomik açıdan verimli hâle getirilebilmesi, devlet açısından oldukça önemsenen bir politika olmuştur. Bu açıdan nüfusun iskân edildiği muhitler, ağırlıklı olarak tarıma elverişli ve yerleşimin yoğun olmadığı kırsal bölgelerdir. Böyle bir politika belirlenmesinde devletin sosyal yapıda meydana gelebilecek olumsuz tesirleri öngörmesinin yanı sıra tarımsal sektöre yönelik ekonomik bakışımın etkisini görmek mümkündür.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandığı iskân politikaları sayesinde merkez teşkilatına bağlı olarak taşradaki kazalarda bile teşkilatlanmış bir kurum olan Muhacirin Komisyonları vasıtasıyla nüfusun bir plan dâhilinde yerleştirildiği önemli bölgeler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Türkiye'nin bugünkü Trakya topraklarıdır. Bölgedeki idari merkezlerde nüfus iskân işini organize eden devlet kurumu ise Muhacirin Komisyonlarıdır. Komisyonlar, tarıma elverişli iç bölgelerdeki kırsal alanlara önemli miktarda Müslüman nüfus yerleştirmiştir. Bunun sonucunda tarımsal sektöre yönelmiş Müslüman nüfus sayısında kısa bir süre içerisinde

ciddi artış yaşanmıştır. Böylece göçmenlerin tarım sektörüne yapmış olduğu katkılarla ekilen toprak alanı genişlemiş, tahıllar grubundaki zirai üretim artış kaydetmiştir.

Göçmen kitlelerin bölgeye yerleştirilmesinden önceki nüfus yapısı ile yerleştirme işleminden sonraki yapı da farklılık göstermeye başlamıştır. İskânla birlikte Türkiye Trakya'sı nüfusunun dinî dağılımı ile kır-kent yerleşim ilişkisindeki beklenen demografik değişim 19. yüzyılın sonlarına doğru belli ölçülerde görülmeye başlamıştır. Türkiye Trakya'sına ait bölge nüfusunun dinî dağılımına bakıldığında, 1831'de Müslümanların toplam nüfus içerisinde yaklaşık olarak % 33 olan oranının 1893 verilerine göre % 40'a ulaştığı tespit edilmiştir. 20. yüzyılın başlarında gayrimüslimlerin ülke dışına göç etmesiyle de denge tersine dönmüş, göç işini devlet açısından etkili şekilde organize eden kurumlar vasıtasıyla bölgedeki Müslüman nüfus iskân işi önem kazanmıştır. Bu çerçevede sistemli bir iskân politikasıyla Edirne ve İstanbul arasında kalan tarıma açılmamış iç kesimler tarıma açılmıştır. Ayrıca devletin ulaşım alanında gerçekleştirdiği önemli yatırımlar içerisinde yer alan demiryolunun İstanbul-Edirne hattında faaliyete geçmesi de Trakya'nın iç kesimlerinin önemini artmıştır. Böylelikle nüfus artışı ve iskân politikalarına bağlı gelişmelerin etkisiyle Cumhuriyet öncesi Türkiye Trakya'sının ekonomik ve sosyal temelleri atılmaya başlanmıştır.

Bu çalışma 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlangıç döneminde zorunlu göçler yoluyla ortaya çıkan demografik hareketlerin bölgesel yansımalarını bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan Doğu Trakya özelinde incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma ile bölgedeki nüfus ve iskân işinin Osmanlı Devleti'nin genel politikası doğrultusunda bir plan dâhilinde ekonomik ve sosyal dengeler gözetilerek başarıyla uygulandığı sonucunun ortaya çıktığı gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

Cevdet Askeriye (C.AS.), 39/1777.

Cevdet Maliye (C.ML.), 386/15803, 201/8320, 261/10725.

Cevdet Tımar, (C.TZ.)No: 2/65.

Cevdet Zabtiye (C.ZB.), No: 69/3447.

Hatt-ı Hümayûn (HAT.), 1066/43710/A, 1077/43952, 692/33422/D.

İradeler Defter-i Hakan-i (İ.DFE), No: 3/1312/B-08, No: 2475/33.

İradeler Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) 211/166.

Maliye Nezareti Varidat-Temettuat Defterleri İslâm Der Kazâ-i Tekfurdağı (ML. VRD. TMT.), No: 06397.

Sadaret Dâhili Mektûbat Kalemi (A. DH. MKT.), 1636/46, 1863/86, 2475/33, 1756/83, 2810/90, 1054/90.

Sadaret Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL.), 129/4.

Sadâret Mektûbi Umumi, (A. MKT. UM.), No: 400/50.

Sadaret Mühimme Evrakı, (A. MKT. MHM.), No: 263/68, 311/18, 528/4, 226/49, 313/93, 528/4, 520/19.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD.), 406/16.

Yıldız Hususi Marûzat (Y.HUS.), No: 262/30.

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Edirne 1301.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1309.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1316.

Kitaplar ve Tezler

Aktüre, Sevgi. *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*. 2. Baskı. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981.

Çelik, Gülfettin. *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme) 16-19. Yüzyıl*. Cilt 1. Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.

Göktepe, Kaya. *Tekirdağ Sancağı'nda Tarımsal Yapı 1840-1914*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

Güran, Tevfik. *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. İstanbul: Eren Yayınları, 1998.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. II. Baskı. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu*. Bahar Tırnakçı (çev.). İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayınları, 1987.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*. 3. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. Ayşe Berktaş (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayınları, 2004.

Sandfuchs, Özlem Sert. *Reconstructing a Town From Its Courd Records Rodosçuk (1546-1553)*. Submitted to Ludwig-Maximilians Universitaet. Ph. D. Thesis. Munchen, 2008.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. 6. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

Sürelî Yayınlar

Aktüre, Sevgi. "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Bayraktar, Kaya. “1844 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Çorlu’nun Sosyo-Ekonomik Yapısı”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı 171, Kasım-Aralık 2007.

Çelik, Gülfettin. “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”. *Divan*. 1999/1. S. 6. İstanbul: 1999.

İnalcık, Halil. “Köy, Köylü ve İmparatorluk”. *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*. 2. Baskı. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.

İnalcık, Halil. “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”. *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*. 2. Baskı. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.

Keyder, Çağlar. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”. *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.). 2. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Özdeğer, Mehtap. “Vize Kazası Vakıfları –XVI. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. C. XXII. S. 1, 2007.

EK TABLO. Türkiye Trakya'sına Ait Sancaklar ile Edirne Vilayeti ve Osmanlı Nüfusunun Miktarı-Etnik Dağılımı (1906/1907-1914)

Etnik Dağılım	1906/1907					1914			
	Edirne Merkez Sancağı	Kırklareli	Gelibolu	Tekirdağ	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı	Tekirdağ Sancağı Toplamı	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı
Müslüman	153.893	78.338	25.955	76.813	618.604	15.508.753	95.103	360.417	15.044.846
Rum	103.258	70.501	64.604	53.427	340.908	2.823.063	28.562	224.459	1.729.738
Ermeni	4.899	149	1.133	19.014	26.144	1.031.708	13.623	19.725	1.161.169
Yahudi	15.534	1.699	2.336	2.654	23.839	253.435	2.781	22.515	187.073
Bulgar	36.783	29.736	1.674	5.746	119.476	761.530	-	2.502	14.908
Kıpti	1.913	573	-	699	3.386	16.470	40	1.092	11.169
Katolik	270	208	-	168	670	118.789	224	269	130.306
Protestan	44	-	-	146	203	52.485	115	115	65.844
Diğer	21	-	120	335	566	318.397	-	-	174.963
Toplam	316.615	181.204	95.822	159.002	1.133.796	20.884.630	140.448	631.094	18.520.016

Kaynak: Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, ss. 346-401.